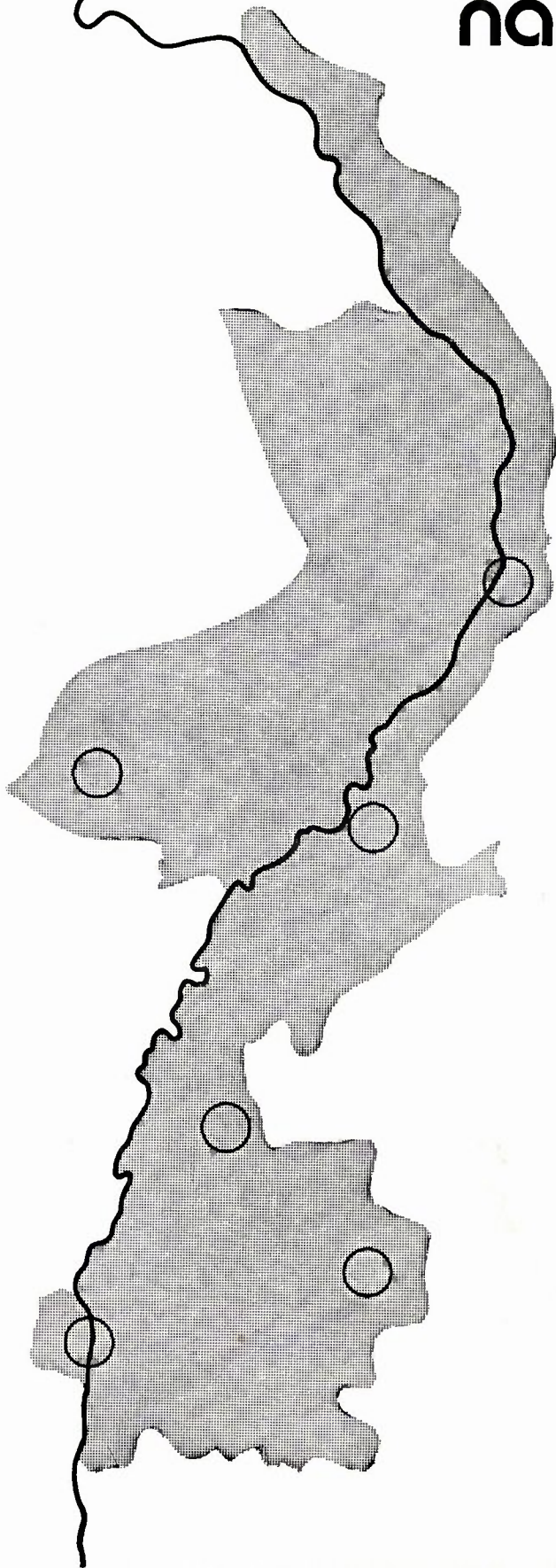

natuurhistorisch maandblad

64e jaargang no. 9 - 25 september 1975

NATUURHISTORISCH MAANDBLAD

Orgaan van het Natuurhistorisch Genootschap
in Limburg

MAASTRICHT, 25 september 1975

REDACTIERAAD: mevr. drs. F. N. Dingemans-Bakels;
H. P. M. Hilligers; J. A. M. Heerkens Thijssen (wnd. hoofd-
redacteur); dr. P. J. van Nieuwenhoven; W. Ogg.
Redactie-adres: Bosquetplein 7 Maastricht (tel. 043-13671).

ADMINISTRATIE: Adreswijzigingen, opgave van nieuwe
leden, bestellingen van Maandbladen te zenden aan admini-
stratie Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, p/a Bosquet-
plein 7, Maastricht; tel. 043-13671.

Afzonderlijke nummers voor niet-leden *f* 2,50, voor leden
f 1,75; dubbelnummers *f* 4,— resp. *f* 3,—.
Auteursrechten voorbehouden.

NATUURHISTORISCH GENOOTSCHAP

Voorzitter: Dr. P. J. v. Nieuwenhoven,
Trianonstraat 13, Maastricht. Tel. 043 - 18897

Secretaris: J. A. M. Heerkens Thijssen.
St. Lambertuslaan 29, Maastricht. Tel. 043 - 16071.

Penningmeester: J. G. H. Schoenmaeckers, Johan Frisostraat 4,
Cadier en Keer. Giro 1036366 t.n.v. Natuurhistorisch Genoot-
schap, Maastricht.

Lidmaatschap: *f* 17,50 per jaar (gezinscontributie *f* 20,—);
Jeugdleden t/m 17 jaar *f* 7,50. Het maandblad wordt aan alle
leden gratis toegezonden.
Abonnementprijs voor verenigingen en instellingen *f* 35,—
per jaar.

INHOUD:

- Verslagen van de maandvergaderingen	113
- Oproep	116
- Nieuw wandelpad in het Imstenraderbos	116
- Br. V. Lefeber:	
De Aculeaten (bijen en wespen) van de Schiepersberg	117
- Personalía	123
- Aankondiging	123
- J. H. Willems:	
Rhodobryum Roseum (Hedw.) Limpr. in Zuid-Limburg; enkele Oecologische aspecten	124
- Boekbespreking	128
- Excursies en activiteiten	omslag III
- Aankondiging van de maandvergaderingen	omslag III
- De natuur in	omslag IV

VERSLAGEN VAN DE MAANDVERGADERINGEN

te Maastricht op 4 september 1975

Voorzitter Dr. P. J. van Nieuwenhoven opent de vergadering in de tijdelijke huisvesting van het Natuurhistorisch Museum, waar voor de komende 1½ - 2 jaar de maandelijkse bijeenkomsten gehouden zullen worden. Een woord van bijzondere dank richt hij tot Dr. Montagne, directeur van het Museum, die het mogelijk gemaakt heeft dat direct na de verhuizing deze week de vergaderruimte al beschikbaar was. De officiële opening van het „nood-museum” heeft plaats op 18 september; het is daags daarna voor het publiek toegankelijk.

Het dagelijks bestuur heeft besloten bij gelegenheid van deze opening een aanzienlijke bijdrage te leveren in de aanschaffingskosten van een 6-delig uit 1734 daterend werk „Memoires pour servir à l'Istoire des Insectes” van M. de Reaumur voor de bibliotheek van het Natuurhistorisch Museum. Dit besluit vindt algemene bijval bij de aanwezigen.

De voorzitter heeft zich verder afgevraagd of het Genootschap niet wat meer voor het Museum kan doen door bijvoorbeeld op enkele zondagmiddagen voor de bezoekers van het museum een voordracht te verzorgen.

De heer Montagne zegt dit een goed idee te vinden; hijzelf had gedacht aan hulp bij het surveilleren tijdens de zaterdag- en zondagmiddagen; het museum personeel is hiermede thans belast en ontvangt hiervoor vervangend vrije tijd.

Dit is thans reeds een zware opgave en gaat duidelijk ten koste van de tijd, die aan ieders eigen taak besteed kan worden. In het straks zoveel grotere gebouw zal een week-end ploegje ook groter moeten zijn, drie personen i.p.v. de huidige twee is wel het minimum. Deze uitbreiding is met eigen personeel niet goed meer op te brengen. Als bijvoorbeeld een groepje Genootschapsleden zich hiervoor bij toerbeurt beschikbaar zou willen stellen, is hem dat zeer welkom. Als voorbeeld noemt hij de Botanische Tuin in Terwinselen waar bewoners van het nabij gelegen

Bejaardencentrum geheel vrijwillig surveillancediensten verrichten.

De voorzitter vraagt de leden hun gedachten eens over dit voorstel te laten gaan.

De heer Smelik en de secretaris stellen zich alvast beschikbaar.

De heer Montagne zegt dat de hulp die het Genootschap aan het Museum gaat bieden hem plezierig getroffen heeft. Hij hoopt inderdaad dat de leden langdurig beschikbaar kunnen zijn voor dit plan.

Voor het plan van de voorzitter tot het houden van voordrachten, stellen voorlopig de heren Hensels, Kemp, van Mourik, Br. Virgilius Lefebber en hijzelf zich al beschikbaar. In overleg met de Directeur kan een en ander worden uitgewerkt, terwijl behalve in het Maandblad ook via de pers de aandacht van het publiek op dergelijke voordrachtmiddagen gevestigd kan worden.

Ook geeft de voorzitter in overweging om door een werkgroepje een didactische plantencollectie samen te stellen ten behoeve van het onderwijs in Maastricht.

De heer J. Kemp meent hiervoor al een geschikte plaats te weten: een terreintje bij het voedingskanaal in het Bosserveld. Hij wijst nog op het bestaan heemtuinen, meestal in de buurt van stadsparken. Dan vermeldt de voorzitter dat ons lid de heer W. Otten onlangs de koninklijke onderscheiding van Officier in de Orde van Oranje Nassau verleend is wegens zijn grote verdiensten voor het onderwijs en het sociale leven in Maastricht (zie ook onder „Personalialia” elders in dit nummer, red.). Mejuffrouw Merkelbag toont een bloeiende tak van een Kruiskruid-soort, die onderkend wordt als *Senecio Przewalsky*. Deze plant, die hier zowel in het wild als gekweekt voorkomt, stamt uit Mongolië.

Br. Virgilius heeft uit de nalatenschap van de dit jaar overleden heer W. J. H. Maassen diens herbarium met bijbehorende inventarisatie-lijst ten geschenke gekregen. Bij een vluchtige beschouwing van de uit 1097 soorten bestaande mappen, constateerde hij veel vraat. Op advies zal hij zich tot de gemeentelijke ontsmettingsdienst wenden om het hele herbarium

te laten behandelen, alvorens tot sortering over te gaan. Het lag in zijn bedoeling om de heer Grégoire te vragen dit herbarium te bekijken, ware het niet dat deze ernstig ziek in het ziekenhuis is opgenomen.

De heer Gilissen heeft bij veelvuldige bezoeken aan het gebied rond de grintgaten bij Oost-Eysden vele vogelwaarnemingen gedaan en hiervan een indrukwekkende lijst opgesteld. Het ligt in zijn bedoeling om in een artikel voor het Maandblad ruime aandacht te schenken aan dit belangrijke vogelgebied, dat helaas door volstorten van de plassen dreigt te verdwijnen. In een rapport is Provinciale Waterstaat op dit unieke gebied geattendeerd en verzocht om de werkzaamheden stop te zetten.

De heer Smelik zegt hierop dat, als men ergens werkzaamheden signaleert, dit de laatste fase is van een plan waarover vele instanties zich reeds lange tijd tevoren gebogen hebben en waaraan vele procedures zijn voorafgegaan, zoals bijv.: concessieverlening voor grint- en grondwinning, de directe lozing van afvalwater (riolering dorpsgemeenschap) waar nog geen waterzuiveringsinstallatie aanwezig is, recreatieve doeleinden als campings en watersport.

Overigens is hij van mening dat de Overheid wel degelijk gehoor geeft aan plannen om bepaalde gebiedjes af te zonderen. Hij stelt voor om in overleg met Provinciale Waterstaat zulke gebiedjes te inventariseren. Heeft de Overheid namelijk voor een bepaald gebied al een bestemming, dan valt daar moeilijk meer aan te tornen. Dan is men gewoon te laat met de ontdekking dat het betreffende gebied gespaard zou moeten worden.

De heer Kemp maakt nog de opmerking, dat bijvoorbeeld door grintexploitatie een terrein inderdaad verandert, maar dan blijkt dat de nieuwe toestand weer aantrekkelijk is voor andere soorten vogels.

De heer Meys vraagt om bemiddeling van het Genootschap tot het weer openleggen en schoonmaken van de totaal dichtgegroeide Kampgroeve onder Epen, die uit geologisch oogpunt veel interessanter is dan de nabij gelegen Heimansgroeve.

Verder vraagt hij aandacht voor een meander van

de Geul onder Schin op Geul, die binnen niet te lange tijd door de rivier zal worden afgesneden, ware het niet dat de boer in wiens terrein het verschijnsel zich voordoet, dit proces steeds weer verstoort door de huidige loop geregeld vrij te maken.

De heer Montagne zegt dat het ingrijpen van de boer eerder toe te juichen is, al zijn diens motieven andere dan die van de landschapsbeschermer.

Voorts spreekt de heer Meys zijn teleurstelling uit over het feit dat het fietspadenplan, dat 25 jaar geleden door Provinciale Waterstaat is opgesteld, nog niet is uitgevoerd.

De heer Smelik antwoordt hierop dat het plan naar hij meent op de agenda staat van de in oktober te houden Statenvergadering.

Ook zegt de heer Meys verontrust te zijn over sommige totaal onbegaanbaar geworden droogdalen en grubben in Zuid-Limburg.

De heer Smelik zegt hierover dat het door gierlozingen verstoort raken van zuiveringsinstallaties, de veehouder genoopt wordt elders de overtollige mest krijgt te raken. Dat gebeurt dikwijls in de buurt van droogdalen met het bekende gevolg.

De heer Montagne voegt er nog aan toe dat Bureau Vallen zich buigt over het uitbrengen van praeadviezen in het kader van het Nationale Landschapspark en daarin zeker dit probleem zal verwerken.

Dan heeft de heer Meys nog vernomen dat vergunning tot uitbreiding van een bestaande löss-groeve aan de Susserweg aangevraagd gaat worden. Hij meent dat bij inwilliging, ontsiering van het landschap het gevolg zal zijn.

De heer Notten toont een brok steen met recente kalkafzetting uit het Bunderbos. Deze kalk komt in opgeloste toestand via het bronwater uit het oligoceen zand en wordt als gevolg van het ontwijken van koolzuurgas op hout, stenen e.d. afgezet.

De voorzitter vraagt of er belangstelling bestaat voor een in het kader van een actie van het Wereldnatuurfonds te vertonen film over de tropische regenwouden, bijvoorbeeld tezamen met het I.V.N./Limburg. De aanwezigen hebben er wel oren naar en de voorzitter zal voor de nodige contacten zorgen.

te Heerlen op 2 september 1975

Na een korte uiteenzetting van dr. Dijkstra over de gang van zaken betreffende de kringen van ons Genootschap, komen de aanwezige leden van de kring Heerlen tot het volgende besluit: aangezien er op ons voorstel van 6 mei een kleine commissie bestaande uit één lid van iedere afdeling samen te stellen, om te komen tot een regeling van de bevoegdheden en de plichten van de afzonderlijke afdelingen, geen enkele reactie gekomen is, besluiten de aanwezigen zelf zo'n commissie op te richten met als doel zelf deze taak uit te werken. Dit voorstel wordt met algemene stemmen aangenomen.

In deze commissie zitten de dames T. Blankevoort, T. Sterken en de heer van Geel.

Mej. Blankevoort deelt mee dat zij onlangs een bloeiend exemplaar gezien heeft van het Maarts Viooltje (*Viola odorata*) en tevens een bloeiende, maar ook vruchtdragende appelboom. Verder vertoont ze enkele planten, verzameld op het stort van de O.N. III en wel de Eironde leeuwepok (*Linaria spuri*). Een klein plantje dat zeldzaam voorkomt in het Krijt- en Rivierendistrict. Verder Donderkruid (*Inula conyza*), een composiet en hier minder zeldzaam, Noorse ganzerik (*Tilla norvegica*), een adventief, Moeraskers (*Roripa islandica*) en een Centaurea, waarvan de naam nog niet geheel zeker is. Over deze laatste soort hopen wij binnenkort nader bericht te kunnen geven.

De heer Bronneberg laat een paar exemplaren zien van Bergamotplant (*Monarda didyma*), een sierplant uit Noord-Amerika. *Monarda* behoort tot de Lipbloemigen, zijn schijnkransen zijn veelbloemig en de soort heeft een aromatische geur. *Monarda* is na verwant aan *Salvia*. Als bijzonderheid groeit vaak uit de schijnkrans een stengel omhoog die op zijn beurt een tweede bloeiwijze vormt. In een zaaisel van deze soort kan men planten met een dergelijke afwijking aantreffen tot een percentage van ongeveer 15, maar nooit hoger. Vermoedelijk heeft men te maken met een z.g. tussenras, waartoe ook klemdraai,

bandvormig of fasciatie behoren. Ook heeft hij Karmozijnbes (*Phytolacca esculenta*) meegebracht. Deze soort is afkomstig uit Oost Azië, hij wordt gekweekt om zijn vruchten voor het kleuren van wijn, suikergoed en jam. Hij verwildert gemakkelijk. De heer Salden brengt een exemplaar mee van Aardaker (*Lathyrus tuberosus*), een soort met knolvormig verdikte wortels. Aker betekent eik en de knolletjes werden bij de naamgeving met eikels vergeleken. Dit exemplaar werd in 's-Gravenvoeren verzameld. Uit de reactie van de leden bleek, dat deze soort op verschillende plaatsen van Zuid-Limburg voorkomt en niet uitsluitend beperkt is tot de omgeving van de Maas.

De heer Mientjes toont Absintalsem (*Artemisia absinthium*) oorspronkelijk afkomstig van een zeer rijke vindplaats bij het station Schin-op-Geul, maar sedert enige jaren volledig verdwenen. Verder *A. alba* van een bekende vindplaats bij Dinant.

De heer Bult ontvangt graag opgaven van vindplaatsen van de paddestoel *Inonota hispidus*. Ook was het hem opgevallen dat vlinders die gelokt worden met een zoetsmeermengsel een voorkeur vertonen voor gezonde boomstammen als ondergrond, iets minder voor gezonde palen, maar een smeermengsel op houtwerk dat een beetje door een schimmel aangetast is, vermijden. Hij vraagt of anderen tot een zelfde conclusie gekomen zijn.

Vervolgens vertoont de heer van Geel een grote verzameling zeevieren door hem verzameld in Bretagne, waarbij de heer Bilo, student in Aken, die zich vooral met algen bezig houdt, een uitvoerige uitleg geeft. Hij laat een Groenalg zien, bestaande uit een steeltje, dat een paddestoelachtig uitgroei draagt. Bij de wisseling van eb en vloed wordt door fotosynthese zuurstof gevormd, waarbij de „paddestoel” opzwellt tot een bolvormig geheel. Van de Roodalgen is meegebracht een Koraaalg (*Corallina*-soort). Soorten uit dit geslacht hopen veel kalk op in hun weefsels, waardoor ze op koralen gelijken. Verder worden soorten behorende tot de *Polysiphonia* *Derbesia* vertoond, welke groeien op een steenachtige ondergrond. *Laminaria hyperborea*, *digitata*, *laminaria*, eveneens

Roodalgen, zijn soorten die niet gebonden zijn aan een steenachtige bodem. Deze kunnen een lengte bereiken van enkele meters en om in hun voedselbehoefte te kunnen voorzien zijn ze in het bezit van een primitieve vaatbundel. De eerstgenoemde soort kan tot elf bladachtige organen vormen, de tweede drie en de laatste slechts één. Verder wordt nog vertoond *Fucus serratus*. Sommige soorten werden vroeger verzameld voor de bereiding van jodium. Nu haalt men deze stof uit de kalizouten, een sediment oorspronkelijk in zeewater afgezet. Chinezen en Japanners gebruiken bepaalde soorten wieren als voedsel.

Algen zijn aan een bepaalde omgeving gebonden. De meeste soorten Bruinalgen komen voor in ondiep water, daarna volgen de Roodwieren en tenslotte de Groenwieren, maar er is nogal wat variatie. Tot slot: algen en wieren zijn hetzelfde, maar in ons spraakgebruik noemt men de grote soorten uit de zee, wieren en de kleine, zoals groene aanslag in aquaria, algen.

OPROEP

Zij, die belangstelling hebben voor veldwerk aan MOSSEN, kunnen zich in verbinding stellen met Willem Labey, Klokstraat 8, Mesch.

NIEUW WANDELPAD IN HET IMSTENRADERBOS

Ofschoon Heerlen zich als industrie- en winkelstad in deze eeuw enorm heeft uitgebreid – natuurlijk ten koste van veel groen – bestaat er gelukkig nog altijd de mogelijkheid om in het centrum (Aambos - zie wandelkaart 1) en niet zo ver van het centrum vandaan een flinke wandeling te maken en de natuur te verkennen.

Het Imstenraderbos is sinds 1941 eigendom van de gemeente Heerlen; de oppervlakte is 29 ha. Het hoogste punt van de gemeente (197 m. +N.A.P.) ligt in dit bos. Dat houdt in dat de vier aanbevolen en gemarkeerde wandelroutes over heuvelachtig terrein gaan. Maar er zijn genoeg banken om eens lekker uit te rusten en van een mooi uitzicht te genieten.

Aldus begint wandelkaart Nr. 2, uitgave van het I.V.N. in samenwerking met de dienst van Publieke Werken te Heerlen. Op 13 september werden de vier aanbevolen wandelroutes officieel opengesteld, als onderdeel van het feestprogramma, naar aanleiding van het 15-jarig bestaan van de afdeling Heerlen van het I.V.N.

Zo werd er weer een natuurgebied beter toegankelijk gemaakt voor liefhebbers. Over dergelijke ontsluitingen maakt men zich nog wel eens bezorgd: onder de druk van het groter wordend toerisme zouden flora en fauna in zo'n gebied hard achteruit kunnen gaan. Toch menen wij dat het I.V.N. op de goede weg is in zijn pogingen begrip te kweken bij het grote publiek voor natuur en landschap. Onbekend maakt onbemind. Natuur- en landschapsbescherming vragen veel geld, belastinggeld! En als je dat dan ook nog moet opbrengen voor iets dat je niet kent!

Wij feliciteren de afdeling Heerlen van harte met haar jubileum, en in het bijzonder met dit initiatief!

P. J. van Nieuwenhoven.

DE ACULEATEN (bijen en wespen) VAN DE SCHIEPERSBERG

(tweede deel)

door Br. V. LEFEBER

Voorzomerwandeling

Als we in juni de groeve weer bezoeken ziet alles er heel anders uit. Veel zevenblad, bereklauw en distels. Verder bosandoorn, slangenkruid, muurpeper, braam, helmkruid en vooral in het lage deel veel vlinderbloemigen.

Behalve bijen zijn nu ook veel graafwespen e.a. verschenen. Zonnige struiken zijn een geliefde plaats voor vele soorten, vooral in de morgenuren. Een mogelijke leuke ontmoeting op zo'n dag is b.v. de blauwe zandbij, *Andrena agilissima*, een groot opvallend dier, dat in steile wanden nestelt. Op de St.-Pietersberg hebben tot voor kort enkele kolonies een vaste standplaats gehad en op het Belgische deel is dat nog steeds het geval. In Nederland is de soort verder slechts in een enkel exemplaar hier en daar in het Geuldal waargenomen. De heggerankbij, *Andrena florea*, is heel gewoon in de groeve. Ze is iets kleiner en roder dan de honingbij en ze vliegt uitsluitend op heggerank. Ze nestelt in onbegroeide, droge, vaste bodem, soms met tientallen in langgestrekte rijen.

Een opvallende bijzonderheid van deze soort is wel, dat ik er nog nooit een *Nomada*-parasiet bij heb aangetroffen; ook in de literatuur wordt er nergens een vermeld.

Andrena wilkella is in de groeve niet gewoon; ik trof éénmaal enkele ♀♀ aan en dan nog wel op zevenblad, terwijl de soort bekend is als een typische vlinderbloembezoeker.

In het voorste deel vinden we tussen de brandnetels en bereklauw nog al wat bosandoorn; daarop is regelmatig een van onze sachembijen, *Anthophora furcata*, een kleiner broertje van *acervorum* (zie voorjaar) waar te nemen. Op de composieten treft men

af en toe tussen de bruine en grijze en zwarte bezoekers een klein staalblauw bijtje aan: *Ceratina cyanea*, een duidelijk bewijs voor de waarde van deze groeve. De langhoornbij, *Eucera longicornis*, vliegt vooral op de vlinderbloemen in het lage deel; het is een opvallende en stevige soort, waarvan de ♂♂ antennes (sprietjes) hebben, die langer zijn dan hun hele lichaam.

Het heeft me steeds weer verbaasd, dat ik hier op de vlinderbloemen nooit ook maar één soort behangersbij (*Megachile*) heb gezien en evenmin hun parasiet, de kegelbij (*Coelioxys*). Dat is in de Beyarttuin heel anders.

In de eerder genoemde geologische orgelpijp nestelen nu andere soorten, b.v. een grote kolonie van de zijdebij, *Colletes daviesanus* en van de metselwesp, *Odynerus spinipes* met al zijn parasieten. De bloemschermen van bereklauw zijn trekpleisters voor een groot aantal graafwespen, goudwespen, plooiwespen en enkele spinnedoders.

Hier volgt een lijst van aangetroffen soorten:

Anthophora furcata Pnz., 2.VI-1.VII (+4.IX!); op bosandoorn/*Stachys*/, *Betonia*, *Lamium purpureum* en kaasjeskruid/*Malva*/). Ze nestelt het liefst in houtmolm.

Ceratina cyanea K. (blauwe ertsbij), 3.V-24.X; tweemaal op *Hieracium* en (*Rubus*, *Crepis*, *Euphrasia*, *Reseda*, *Helianthemum*, veldsla, *Valerianella*,

Knautia-bij (*Andrena batarrfiana*).

Campanula); ze overwinteren in groepjes als volwassen dier in holle stengels.

**Eucera longicornis* L., 25.V-20.VII; niet gewoon in de groeve, op Papilionaceae en (lupine); nest in de grond; de parasiet, *Nomada sexfasciata* werd nog niet in de groeve gevonden.

Nomada fulvicornis F., 12.IV-27.VII; op *Rubus*, (*Salix*, *Vaccinium* en Engels gras/*Armeria vulgaris*/). Parasiet bij *Andrena nigroaenea* en *pubescens*.

Nomada goodeniana K., 3.IV-17.VI; op *Taraxacum*, *Salix*, (*Vaccinium* en wolfsmelk/*Euphorbia-spec.*/); bij *Andrena sabulosa*, *nigroaenea*, *thoracica* en *tibialis*. Deze beide *Nomada*'s verspreiden een typische aromatische geur.

Nomada hillana K., 22.V.-6.VIII; op Papilionaceae; bij *Andrena wilkella*.

Nomada lineola Pnz., 12.IV-26.VI; op *Taraxacum* en (lage gele klaversoorten/*Trifolium campestre*/); bij *Andrena agilissima*, *carbonaria*, *pubescens*, *thoracica* en *tibialis*.

Andrena agilissima Sc., 19.V-8.VII; op Crucifereën; nest in steile wanden; het nieuwe broed is reeds in oktober volwassen, maar blijft in de grond tot half mei. (Parasiet: *Nomada lineola* Var. *cornigera*).

**Andrena angustior* K., 1.V-5.VIII; op *Salix*, hoge gele Composieten, (robertskruid/*Geranium robertianum*/, *Skimmia*, gelderse roos/*Viburnum opulus*/, *Veronica*, *Rubus*, boterbloem/*Ranunculus*/ en bloedooievaarsbek/*Geranium sanguineum*/); parasiet: *Nomada fabriciana*.

Andrena albofasciata Thms., door velen als een variëteit van *ovatula* beschouwd; 31.IV-13.VI en 26.VII-28.VIII; slechts een ♂ in de groeve; op (fluitekruid/*Anthriscus silvestris*/, *Trifolium campestre* en honingklaver/*Melilotus arvensis*/).

**Andrena chrysoyelis* K., 11.IV-25.VI; talrijk op *Taraxacum*, *Crataegus*, *Aegopodium*, *Anthriscus*, *Heracleum* en hoge gele Composieten. Parasiet: *Nomada fabriciana*.

Andrena combinata Chr., 11.V-26.VI?; drie ♂♂ op *Aegopodium*, (*Reseda* en wondklaver/*Anthyllis*/) (de parasiet: is *Nomada piccioliana* Var. *jurassica* die nog niet in de groeve is gevonden).

Vliegendor (Mellinus arvensis).

*Andrena florea F., 24.V-18.VII; talrijk op heggerank/*Bryonia*/; parasiet onbekend.

Andrena fucata Sm., 20.V-7.VII; een ♂, (elders altijd bezoeker van *Frangula*).

Andrenella saundersella Perk., 22.V-29.VII; op *Aegopodium*, (*Veronica*, *Heracleum* en *Geranium molle*); parasiet: *Nomada flavoguttata*.

Andrenella subopaca Nyl., 12.IV-25.VI op *Taraxacum*, *Tussilago*, (*Stellarium*, *Lupinus*, *Aegopodium*, *Heracleum*); zelfde parasiet.

Andrena wilkella K., 23.V-21.VII; op *Aegopodium*, (*Lotus*, *Trifolium-spec.*, gele honingklaver/*Melilotus arvensis*/, slangekruid/*Echium*/, *Sedum acre.*) Parasiet: *Nomada hillana*.

N.B. de te verwachten soorten: *Andrena barbilabris*, *clarkella* en *praecox* ontbreken in de groeve.

**Halictus leucozonius* Schrk., ♀♀: 30.IV-14.V? en 24.VI-19.IX; op hoge gele Composieten; ♂♂ 10.VII-9.X.

Halictus nitidiusculus K., 30.IV-12.VI en 17.VII-19.IX; op *Taraxacum*, *Bellis* (*Salix* en veldkers/*Cardamine pratensis*/); ♂♂: 19.VII.6.X.

Halictus pauxillus Schck., 20.IV-26.VI en 29.VII-19.IX? op *Anthriscus*, (*Crepis*, *Potentilla* en *Libanotis montana*). ♂♂: 7.VII-21.X.

Halictus tumulorum L., 3.V-15.VI! en 6.VII-25.X; op *Bellis*, (vlasleewebe/*Linaria*/ en vele andere): ♂♂: 25.VI-19.IX.

**Halictus villosulus* K., 22.IV-23.VI? en 4.III?-21.X; op *Veronica* en vele *Hieracium*-spec.; ♂♂ 6.VII-24.X.

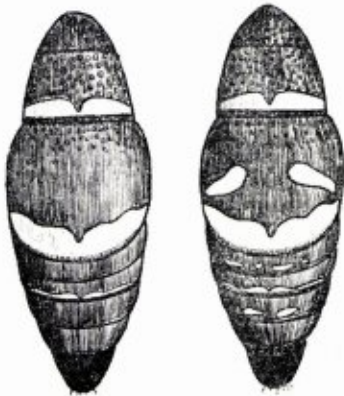
Halictus xanthopus K., 24.IV-26.VI; op *Taraxacum* en andere gele hoge Compositeten, *Veronica*, *Lotus* en witte dovenetel/*Lamium album*/): ♂♂ 7.X-3.XI!!

*Halictus zonulus Sm., 9.V-6.X op hoge gele Compositeten, (kattestaart/*Lythrum*/, *Aster* spec. en *Solidago*); ♂♂: 22.VII-6.X.

Als parasiet van *Halictus* treedt soms *Nomada shepardana* op, maar meestal zijn het soorten van het genus *Sphécodes* (woekerbijen). In Nederland zijn een twintigtal soorten bekend; zeer eenvormig van kleur en bouw, alle zwart met een rood achterlijf. In de groeve komen waarschijnlijk en minstens voor: *gibbus* L., *longulus* Hag., *monilicornis* K., *pellucides* Sm., *puncticeps* Ths. *Chelostoma florissomme* L., 13.V-24.VI; (op *Ranunculus*, *Vaccinium* en *Crepis*); nestelt in dood hout.

**Osmia coerulescens* L., 7.IV-14.VIII, waarschijnlijk in twee generaties; op *Lamium album*, *Echium*, (kattekruid!!/*Nepeta*/, *Brassica napus*, *Allium*-spec., ook daslook, *Rubus*, hennepnetel/*Galeopsis*/, *Lotus* en *Glechoma*). Deze soort komt in tuinen, ook de Beyart, soms massaal voor.

**Colletes daviesanus* Sm., 29.V-15.IX; vooral op

Symmorphus mutinensis Baldini. Links abdomen van typisch ♂, recht van f. *emmenoides* nov.

boerewormkruid/*Chrysanthemum vulgare*/ en de meeste andere Compositeten.

**Prosopis bipunctata* F., zeer gewone soort op *Reseda*, maar in de groeve slechts een ♀, 28.VI.1970; 26.V-11.VIII.

**Prosopis brevicornis* Nyl., 30.V-5.IX; op *Heracleum*, (*Reseda*, *Solidago*, *Cirsium*, *Campanula*, *Sambucus* en engelwortel/*Angelica*/). Nest in stengels (en dood hout?).

Graafwespen zijn vooral aan te treffen bij de nesten in de bodem, in steile hellingen en zand- of leemranden, op oude paaltjes, op bloeiende planten, vooral schermbloemen en op zonnig struikgewas. Op de bloemen zoeken ze óf wat nectar, óf een prooidier. Die prooi is verschillend van graafwesp tot graafwesp; meestal zijn het andere insecten, of hun larven, soms spinnen. Voor de bestuiving van de bloemen zijn de graafwespen naar mijn mening van weinig of geen nut.

Crabro cribrarius L., 29.V.-28.VIII; in de groeve slechts een ♀, 23.VII.1966 op *Heracleum* en (*Solidago*); nest in de grond.

**Crossocerus ambiguus* D., 31.V-11.IX; gewoon, vooral op zonnige struiken.

Crossocerus assimilis Sm., 29.V-19.VIII; nest in dood hout.

Crossocerus cetratus Sh., 3.VI-12.VII, twee ♀♀, 15 en 29.VI.1968; det J. P. van Lith; nest in dood hout.

**Crossocerus cinxius* D., een ♀, 9.VI.1964 en enkele uit *Sambucus*- en *Fraxinus* stengels.

Crossocerus confusus Schulz, 19.VI-19.VIII; slechts een ♀, 19.VIII.1967.

**Crossocerus congener* D., 17.VI-15.VIII; een ♀, 6.VIII.1974; (wel veel uit dood hout in de Beyartuin.)

**Crossocerus distinguendus* Mor., 22.V-28.VIII; nest in de grond.

**Crossocerus elongatulus* Lind., 18.IV-22.IX; in twee generaties; in de grond.

Crossocerus leucostomoides Rich., 25.IV-23.IX; twee generaties; in dood hout; eens in *Berberis*-stengel.

Crossocerus pubescens Sh., 14.V-25.VIII; in hout en stengels.

Crossocerus ovalis Lep., 15.V-1.IX; in *Crataegus*-hout en *Sambucus*-stengels.

**Crossocerus quadrimaculatus* F., 19.VI-10.X; (♂♂ : 1.VI-28.VIII??); zeer gewoon; nest in zandkantjes; veel op zonnige eikestruiken.

Crossocerus varus Lep., 11.V-12.X; in de grond, (maar eens uit oud paaltje).

**Crossocerus wesmaeli* Lind., 8.VI-10.IX; zeer gewoon; in de grond.

Entomognathus brevis Lind., 31.V-17.VIII; in de grond.

Lindenius albilabris F., 6.VI-6.X; in de grond; vaak op *Hieracium*-spec. en (duizendblad/*Achillea millefolium*/).

**Oxybelus uniglumis* L., 12.VI-20.IX; gewone soort; in de grond; vervoert de prooi (vliegen) gespiesd aan de angel; vaak op distels.

**Rhopalum coarctatum* Sc., 30.V-15.VIII; twee ♀♀. (Elders veel uit stengels van *Lonicera*, *Philadelphus*, *Sambucus* en *Fraxinus*.)

N.B. Nooit aangetroffen: *Crossocerus capitosus* en *podagricus*.

**Diodontus luperus* Sh., 15.V-29.VIII; in steile kantjes.

Diodontus minutus F., 7.VI-11.X; idem.

**Diodontus tristis* Lind., VI t/m VIII; idem; de huismus onder de graafwespen!

**Pemphredon shuckardi* Mor., 25.V-19.IX; nest in oud hout.

Argogorytes mystaceus L., 24.V-25.VI (+1.VIII); vroege soort; in steile kanten; graag op zonnige struiken (*Rubus*!) en Umbelliferen.

*Nysson spinosus Forst., 7.V-26.VI; parasiet van de vorige soort.

Tachysphex pompiliiformis Pnz., 9.V-31.VIII; gewoon in zandstreken; nest in rulle bodem; prooi kleine sprinkhanen.

Tachysphex psammobius Khl., 13.V-2.VII; een kleine kolonie in de groeve, net als op de Bemelerberg en de St. Pietersberg; in kale stukjes op kalkhellingen.

**Trypoxylon attenuatum* Sm., 19.V-20.IX; gewoon; nest in hout en stengels.

**Trypoxylon clavicerum* Lep., 21.IV-6.X; nest in oud hout, maar ook in steile leemwanden.

**Trypoxylon figulus* L., 2.V-25.VIII; zeer gewoon; in oud hout, stengels, steile wanden, zelfs mergelwanden en oude muren.

Spinnendoders (*Pompilidae*) zijn grotendeels typische zandbewoners. In de groeve zijn slechts enkele soorten vertegenwoordigd:

Agenioideus cinctellus Spin., 23.V-20.IX; springspinnetjes, daarom graag tegen steile wanden en oude muren, maar eens uit paaltje.

Arachnospila anceps Wesm., 22.V-14.X; zeer gewone soort.

**Auplopus carbonarius* Sc., 23.V-19.IX; in de groeve soms talrijk op de puinhellingen; in de Beyartuin op zonnige struiken langs oude muren.

Priocnemis exaltata F., 22.VI-31.VIII; gewone soort.

Priocnemis femoralis D., 1.VI-20.IX; gewone soort.

Priocnemis perturbator Harr., 15.IV-12.VI; een ♀, 15.IV.1966.

Anoplachares spissa Schdte., 21.V-15.VIII; gewone soort.

N.B. nooit parasitaire *Pompilidae* aangetroffen. Aan plooiwespen (*Vespidae*) is de groeve nogal rijk; ze vliegen graag op helmkruid en bereklauw:

**Ancistrocerus gazella* Pnz., 14.V-6.X; talrijk.

**Ancistrocerus nigricornis* Crt., 2.IV-15.VI en 27.VII-6.X; talrijk. (+26.I.1975!).

**Ancistrocerus parietum* L., 10.IV-14.IX; gewoon.

**Ancistrocerus trifasciatus* Müll., 14.V-19.IX; gewoon.

Eumenes papillarius Chr., 9.VI-21.VIII; twee ♂♂, 1 en 12.VII; metselt de nestcellen tegen steile wanden en muren.

Gymnomerus laevipes Sh., 21.V-5.VIII; nest in stengels.

Odynerus spinipes L., 24.V-18.VII; heel gewoon in de orgelpijpen en zelfs in de kleiresten van de wortelstronken, die men indertijd in de groeve heeft

gegooid; de nesten met de naar buiten gemetselde schoorsteentjes lokken de volgende drie parasieten (alle drie goudwespen):

Chrysis mediata Lins., 28.V-10.IX.

Chrysis viridula L., 7.V-20.VIII.

Euchroeus neglectus Sh., 23.V-10.VII; enkele exemplaren.

Op helmkruid vinden we nog vaak de volgende twee plooiwespen met hun goudwespparasiet:

Symmorphus elegans Wesm., 28.V-3.VIII; gewoon.

**Symmorphus mutinensis* Bald., 9.VI-24.VIII; talrijk; op 27.6.1971 vond ik in de groeve een ♂ van een nog onbekende variëteit: *eumenoides*. Als parasiet, minstens van de laatste soort, treedt op:

Chrysis angustula Schck., ook de variëteit *gracilis* Lins.

Nog enkele andere goudwespen:

*Chrysis cyanea L., 1.VI-11.X; heel gewoon; parasiet bij meerdere hout- en muurbewoners.

Chrysis ignita schencki Lins., 4.VI-24.X; bij houtbewoners.

*Omalus auratus L., 1.VI-10.VIII; parasiet van *Pemphredon shuckardi*; talrijk.

Omalus truncatus D., de enige keer dat ik deze soort levend gezien heb, was in deze groeve: een ♂ en twee ♀♀, 26.VI.1968 op een van de oude wortelstronken.

Verder zijn in juli nog aanwezig:

Myrmosa atra Pnz., 18.VI-28.IX; het ♀ is ongevleugeld en lijkt wat op een dikke mier.

**Sapyga quinquepunctata* F., 21.IV-4.VII; tegen steile wanden, ook in dood hout.

*Tiphia femorata F., 17.VI-10.IX, maar de soort is hier lang niet zo gewoon als op de Bemelerberg en in heidestrecken.

Pseudogonales habni Spin., 25.VI-13.VIII; (een ♂, 3.VIII.1970).

Hoogzomerwandeling

In augustus gaan we voor de derde maal op stap. Als we mogelijk door een onweersbui overvallen

worden vinden we een droge schuilplaats in de bunker die de Duitsers voor ons hebben achtergelaten of in het kleine open huisje aan het bospad. Bereklaauw en distel overheersen en op de kalkgrashelling vinden we duifkruid, blauwe knoop, knautia en reseda.

Slangekruid en grasklokjes bloeien nog, evenals bosandoorn en thijm. Ook rode ogentroost is de laatste jaren in het natte deel verschenen, echter nog niet de trouwe bezoeker, de dikpootbij, *Melitta tricincta*. Er vliegen al veel *Halictus* ♂♂; zie voor de vliegdata de vorige wandelingen. De volgende soorten kunnen we ontmoeten:

De „Schiepersberg” vanuit een andere hoek bekeken.

foto: P. J. van Nieuwenhoven

Halictus punctatissimus Schck., 12.IV-15.X; op *Taraxacum*, *Rubus*, (struikhei/*Calluna*/ en engelwortel/*Angelica*/) ♂♂: 6.VII-22.X.

**Halictus rubicundus* Chr., 11.IV-25.V en 25.VI-26.IX; op *Crepis*, *Scabiosa*, (*Vaccinium*, *Ribes* en zeeaster/*Aster tripolium*/): ♂♂: 11.VII-8.X.

**Anthophora vulpina* Pnz., 21.V-4.VIII ♂, 30.VI.1967 op *Stachys*, (*Nepeta*, *Thymus-spec.*, *Ballote* en *Helianthemum*). In stadstuinen komt de soort soms massaal voor, ook in de Beyarttuin.

Andrena hattorfiana F. (knautiabij), onze grootste zandbij met een gedeeltelijk rood achterlijf; 3.VI-14.VIII; enkele exemplaren op *Knautia*, (maar bezoekt ook wel *Scabiosa*, *Succisa* en *Centaurea jacobaea*).

Andrena ovatula K., 1.IV-31.V en 5.VII-18.VIII; een ♀, 3.VIII.1970 op *Thymus*.

Overigens is het een echte heisoort; op (*Salix spec.*, ook *S. repens*; de zomer generatie heb ik nooit op bloemen waargenomen!).

**Chelostoma campanulare* K., 28.V-11.VIII; trouwe *Campanula*bezoeker (maar ook wel eens op *Malva*); nest in dood hout.

**Chelostoma rapunculi* Lep., 20.V-21.VIII eveneens op *Campanula* (en *Malva*, maar ook op *Reseda*, *Echium* en *Crepis*).

*Osmia adunca Pnz., 30.V-19.VIII, soms in aantal op *Echium*, (*Lamium purpureum*).

**Prosopis communis* Nyl., 22.V-25.VIII (en een ♂, 31.X te Wolder) op *Reseda*, *Lotus*, *Cirsium*, (steenbreek/*Saxifraga-spec.*/, scherpe fijnstraal/*Erigeron acer*/, *Frangula*, *Heracleum*, *Rubus*, *Angelica*); enkele malen uit hout en stengels.

*Prosopis confusa Nyl., 28.V-2.IX; nog gewoner dan *communis*; op *Reseda*, *Heracleum*, (*Rubus*, *Angelica* en *Campanula*); nest in hout.

**Prosopis hyalinata* Sm., 29.V-23.VIII, gewoon op *Reseda*, *Rubus*, (*Geranium sanguineum*, *Solidago*); nest in hout.

**Prosopis pictipes* Nyl., 30.V-19.IX; een ♂, 13.VI.1968; (op *Reseda* en *Angelica*) in hout.

Prosopis rinki Gorski, 11.VII-22.VIII?; een ♂, 12.VII.1971; zeldzame soort.

**Melitta haemorrhoidalis* F., 14.VII-18.VIII; heel gewoon op *Campanula*, (soms op *Malva moschata*); nest in de grond; (de parasiet, *Nomada flavopicta* werd nog niet in de groeve aangetroffen).

Aan de hommels (*Bombus* en *Psithyrus*) heb ik te weinig aandacht besteed.

Voor de *Halictus* ♂♂, die in augustus volop vliegen: zie juniwandeling.

Op bereklauw en helmkruid zijn heel wat wespen aan te treffen:

**Ectemnius cavifrons* Thms., 23.VI-20.IX; een ♀ uit een wortelstronk; gewoon in dood hout.

**Ectemnius lapidarius* Pnz., 8.VI-8.IX; gewoonste soort; nest in dood hout.

Ectemnius lituratus Pnz., 26.VI-28.VIII; drie ♂♂, 9.VIII.1974; in Z.-Limburg een niet ongewone soort; de ♂♂ schijnen niet van zon, wel van warmte te houden; ik trof ze uitsluitend aan op warme dagen op beschaduwde plaatsen in de late morgenuren, vooral te Caestert.

**Ectemnius nigrinus* H.-Sch., 20.V-28.VIII; enkele exemplaren.

**Ectemnius sexcinctus* F., 20.VI-28.VIII; enkele exemplaren in de groeve; in de Beyarttuin heel gewoon.

Gorytes laticinctus Lep., 30.V-28.VIII; enkele exemplaren langs de steile bovenrand, samen met de mogelijke parasiet:

Nysson trimaculatus Rossi, 12.VI-2.IX, die gewoonlijk parasiteert bij *Gorytes bicinctus* Rossi, maar deze laatste soort werd in de groeve niet gevonden; ook *Nysson niger* Chevr., die vaak in de buurt van *Gorytes laticinctus* wordt aangetroffen, is in de groeve niet aanwezig.

Cerceris quinquefasciata Rossi, 10.VI-4.IX; een ♂, 22.VII.1966.

**Cerceris rybyensis* L., 31.V-15.IX; zeer gewone soort; nest in de grond.

**Mellinus arvensis* L., ♀♀: 24.VII-20.X; ♂♂: 17.VII-7.IX; massaal; graag op zonnige eikestruiken. Verder zijn er nog meerdere plooiwespen aanwezig:

Symmorphus connexus Crt., 30.VI-9.VIII?; ook gekweekt uit dood hout. De soort is in Nederland

van 15 vindplaatsen bekend, waarvan na de oorlog slechts te: Udenhout, Kotten (Winterswijk), Haelen, St.-Pietersberg, Bemelen en Mamelis (Vaals).

Symmorphus debilitatus Sauss., 27.VI?-18.VIII?; een ♀, 17.VIII.1969; vrij zeldzaam; evenals *con-nexus* in dood hout; beide soorten graag op helmkruid/*Scrophularia nodosa*l.

Van de sociale wespen werden slechts *germanica F., *vulgaris L., *silvestris* Sc., en *rufa L. met zekerheid in de groeve waargenomen.

PERSONALIA

De heer W. Otten, reeds vele jaren lid van ons Genootschap en trouw bezoeker van de maandvergaderingen werd op 2 september 1975 door de burgemeester van Maastricht de koninklijke onderscheiding van Officier in de Orde van Oranje-Nassau uitgereikt.

De heer Otten, die onlangs 65 jaar werd, ontving deze eervolle onderscheiding vanwege zijn grote verdiensten voor het onderwijs en het sociale leven in de stad Maastricht.

Met onze hartelijke gelukwensen onderstrepen wij gaarne onze instemming met de aan de heer Otten verleende onderscheiding.

AANKONDIGING

De Stichting D.J.O. De Jonge Onderzoekers te Deventer verzocht ons onderstaand bericht in ons Maandblad te willen opnemen:

MANIFESTATIE DJO '76 „SPELEN MET WATER”

De manifestatie DJO '76 zal op vrijdag en zaterdag 2 en 3 januari 1976 in Nijmegen gehouden worden. Op deze manifestatie staat het thema water in al zijn facetten centraal.

Iedere jongere, die rond het thema water in al zijn facetten bezig is met een onderzoek, kan aan de manifestatie deelnemen. Het niveau van het onderzoek is niet erg belangrijk. Het gaat er om, dat jongeren een stuk origineel eigen werk tonen. Het onderzoek hoeft niet afgerond te zijn.

Deelname is mogelijk in drie categorieën:

- manifestatie: Laten zien waar je mee bezig bent.
- doe-activiteit: Een opstelling waar bezoekers mee kunnen experimenteren.
- wedstrijd: De inzending wordt beoordeeld door een jury bestaande uit de deelnemers zelf en een viertal deskundigen.

Uit de deelnemers van de wedstrijd, voor wie interessante prijzen beschikbaar zijn gesteld, zal bovendien de afvaardiging voor de Europese wedstrijd in Spanje worden gekozen.

Heb je belangstelling voor de Manifestatie, vraag dan de brochure aan bij:

INFORMATIECENTRUM DJO

Postbus 1134

NIJMEGEN

”

Daar wij van mening zijn dat deze manifestatie speciaal onze jonge leden zal aanspreken, voldoen wij gaarne aan bovengenoemd verzoek en vertrouwen dat velen daadwerkelijk aan deze oproep gevolg zullen geven. (red.)

RHODOBRYUM ROSEUM (Hedw.) Limpr. IN ZUID-LIMBURG; ENKELE OECOLOGISCHE ASPECTEN

door J. H. WILLEMS

(Afd. Vegetatiekunde en Botanische Oecologie,
R.U. - Utrecht) (with summary)

Inleiding

April 1971 vond ik in de gemeente Wylre in Zuid-Limburg, het bladmos *Rhodobryum roseum* (Hedw.) Limpr. (Rozetmos). Zie afb. 1. Mede naar aanleiding van de in de Mossentabel (Margadant, 1959) gebruikte aanduiding „vrij algemeen in Zuid-Limburg”, werd aanvankelijk aan deze vondst geen bijzondere aandacht geschonken. Toen echter in de afgelopen jaren bleek, dat *Rhodobryum* vóór die tijd geen enkele keer met zekerheid in Zuid-Limburg was aangetroffen, werd de groeiplaats te Wylre in het voorjaar van 1975 nader bestudeerd.

Graag wil ik hartelijk bedanken: H. J. During voor zijn gewaardeerde opmerkingen tijdens het schrijven van dit artikel, en H. Rypkema voor de fraaie tekening die hij maakte van materiaal van *Rhodobryum*, dat te Wylre werd verzameld. Dit materiaal is ondergebracht in het Herbarium van de Rijksuniversiteit te Utrecht.

Literatuurgegevens

In de Prodomus Florae Batavae vol. II - part I (Dozy & Molkenboer, 1851) wordt met betrekking tot *Rhodobryum roseum* vermeld, dat deze soort door Franquet verzameld werd en in zijn herbarium ondergebracht als zijnde afkomstig van Maastricht. In de uitgave van de Prodomus van 1893 (Suringar et al.) ontbreekt echter Maastricht als vindplaats van *Rhodobryum*.

Wachter (1932) geeft geen vindplaats op voor het exemplaar van *Rhodobryum*, dat zich in het her-

barium van Franquet bevindt. Dit herbarium is momenteel ondergebracht in de collectie van het Natuurhistorisch Museum te Maastricht. De huidige conservator van bovengenoemd museum was zo vriendelijk de constatering van Wachter (l.c.) op mijn verzoek te controleren en te bevestigen. Wachter (l.c.) wijst erop, dat de samenstellers van de eerste uitgave van de Prodomus niet altijd even zorgvuldig te werk zijn gegaan bij het vermelden van vindplaatsen. Het is mogelijk, dat Dozy & Molkenboer (l.c.) als vindplaats Maastricht hebben vermeld, omdat de collectie van Franquet wordt ingeleid door „Notice sur les Cryptogames des Environs de Maastricht”. Hierbij moet echter worden opgemerkt, dat, ook al zou dit van toepassing zijn op alle mossen zonder expliciete vindplaatsvermelding, een aanduiding als „omgeving van Maastricht” door verzamelaars in de vorige eeuw vaak zéér ruim werd opgevat.

Het lijkt me niet al te gewaagd, de conclusie te trekken, dat het exemplaar van *Rhodobryum roseum*, dat zich in het herbarium van Franquet bevindt, niet met zekerheid verzameld is binnen de huidige begrenzing van Nederlands Zuid-Limburg.

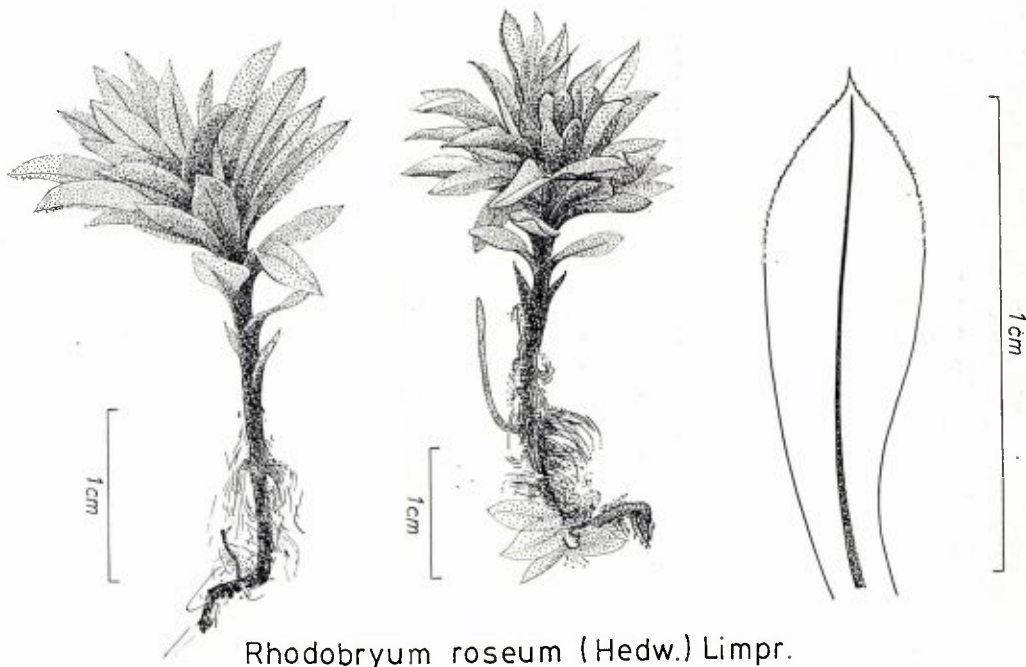
Uit latere tijd is mij uit de literatuur geen vondst uit Zuid-Limburg bekend, zodat de hier beschreven vondst in de gemeente Wijlre te beschouwen is als de eerste, die met zekerheid in dit deel van ons land is gedaan.

De dichtstbijzijnde groeiplaats bevindt zich ongeveer 16 km ten zuid-oosten van Wijlre in het dal van de Lontzenerbeek in België (During, mond. med.).

Groeiplaats

In ons land komt *Rhodobryum* vooral voor op beschaduwde, kalkhoudende, humeuze standplaatsen in de duinen en langs de grote rivieren. Op de diluviale zandgronden van Drente en Overijssel staat de soort alleen in dichte jeneverbesstruwelen (*Dicrano - Juniperetum*) (Barkman, in Landwehr, 1966).

In Zuid-Limburg is *Rhodobryum* aangetroffen op

Rhodobryum roseum (Hedw.) Limpr.

een ten zuid-westen van Wijlre gelegen graft, die de grens vormt tussen een hoger gelegen bos, waarvan het aan de graft grenzende deel tot het Stellario - Carpinetum is te rekenen, en een intensief bemest en beweide grasland. De ondergrond bestaat uit Gulpens-Krijt, dat in de graft plaatselijk aan de oppervlakte komt. De bodem wordt gevormd door verweerde kalk en colluviale löss. De pH ervan varieert van 7 - 8.

Het deel van de graft, waar *Rhodobryum* groeit is vrij steil, hellingshoek ongeveer 30° , en heeft een N-expositie. Getuige de hoefafdrukken wordt de graft incidenteel door koeien betreden en begraaasd, hetgeen mogelijk is, omdat de perceelscheiding aan de bovenrand van de graft is gelegen. Ook bevindt zich hier een begroeiing van bomen en struiken, bestaande uit o.a. *Salix caprea*, *Cornus sanguinea*, *Betula pendula*, *Corylus avellana*, *Prunus avium* en *Clematis vitalba*, die de groeiplaats van *Rhodobryum* geheel overschaduwet.

Een opname van de vegetatie, gemaakt volgens de beginselen van de Frans-Zwitserse Schoon voor Vegetatiekunde (Braun-Blanquet, 1964) en met toepassing van de schaal van Barkman et al. (1964), geeft het volgende beeld:

Nr. W 75001
 datum 14-V-1975
 grootte 100 x 80 cm
 hoogte $\pm$ 125 N.A.P.
 pH: 7-8
 kalkgetal 3
 totale bedekking 90%

Kruidlaag: 5-25 cm; bed. 20%

weideplanten

<i>Poa trivialis</i>	1	b	v
<i>Dactylis glomerata</i>	1	a	v
<i>Trifolium repens</i>	+	p	v
<i>Ranunculus repens</i>	+	p	v
<i>Taraxacum „officinale” coll.</i>	+	r	j

zoomplanten

<i>Origanum vulgare</i>	+	p	v
<i>Pimpinella saxifraga</i>	+	p	v
<i>Hypericum perforatum</i>	+	r	j
<i>Veronica chamaedrys</i>	( )		v

bosplanten

<i>Viola riviniana</i>	1	b	fl
<i>Prunus avium</i>	+	a	p
<i>Lamium galeobdolon</i>	+	p	v
<i>Moerhingia trinervia</i>	+	r	fl
<i>Hedera helix</i>	+	r	v
<i>Betula pendula</i>	+	r	p
<i>Fragaria vesca</i>	+	r	v
<i>Crataegus monogyna</i>	+	r	j
<i>Orchis mascula</i>	( )		v
<i>Fraxinus excelsior</i>	( )		p
<i>Sambucus nigra</i>	( )		p
<i>Galium aparine</i>	( )		v

Moslaag: 0-15 cm; bed. 85%

<i>Pseudoscleropodium purum</i>	2	a	v
<i>Mnium undulatum</i>	2	a	v
<i>M. affine</i>	2	a	v
<i>Rhytidiadelphus triquetrus</i>	1	b	v
<i>Brachythecium rutabulum</i>	1	b	sp
<i>Rhodobryum roseum</i>	1	a	v
<i>Calliergonella cuspidata</i>	+	p	v
<i>Ctenidium molluscum</i>	1	p	v
<i>Rhynchostegium murale</i>	+	p	sp
<i>Eurhynchium schwartzii</i>	+	p	v
<i>Eu. striatum</i>	+	p	v
<i>Amblystegium serpens</i>	+	p	sp

De mosvegetatie bestaat overwegend uit meso-hygrofytische, skiofytische soorten van eutrofe, basische standplaatsen (Barkman, in Landwehr, 1966).

Voor de hier aangetroffen grootbladige bladmossen geldt, dat ze in hoge mate afhankelijk zijn van het microklimaat. Zo wijst de hoge bedekkingswaarde van mossen als *Mnium undulatum* en *Rhytidiadel-*

phus triquetrus o.m. op een voortdurend hoge luchtvochtigheid.

Een andere factor die van belang is, in het ontbreken van direct zonlicht op de groeiplaats van *Rhodobryum* door de N-expositie van de graft en door de erboven groeiende struiken en bomen, die zelfs ten dele de takken erover uitstrekken. In een recent artikel wijst Stoutjesdijk (1974) op de gevolgen voor het microklimaat van een dergelijke situatie, zoals een specifieke spectrale samenstelling van het licht, een langere aanwezigheid van dauw en lagere oppervlaktetemperaturen dan de omgevende luchttemperatuur. Een dergelijke situatie wordt aangeduid met „open schaduw” of „Blau-Infrarotschatten” (Stoutjesdijk, 1.c.).

Tenslotte kan nog worden vermeld, dat *Rhodobryum* in mei tevergeefs op de aanwezigheid van sporogonen werd onderzocht. Mei valt nog binnen de periode waarin deze aanwezig zouden kunnen zijn (Barkman, 1961).

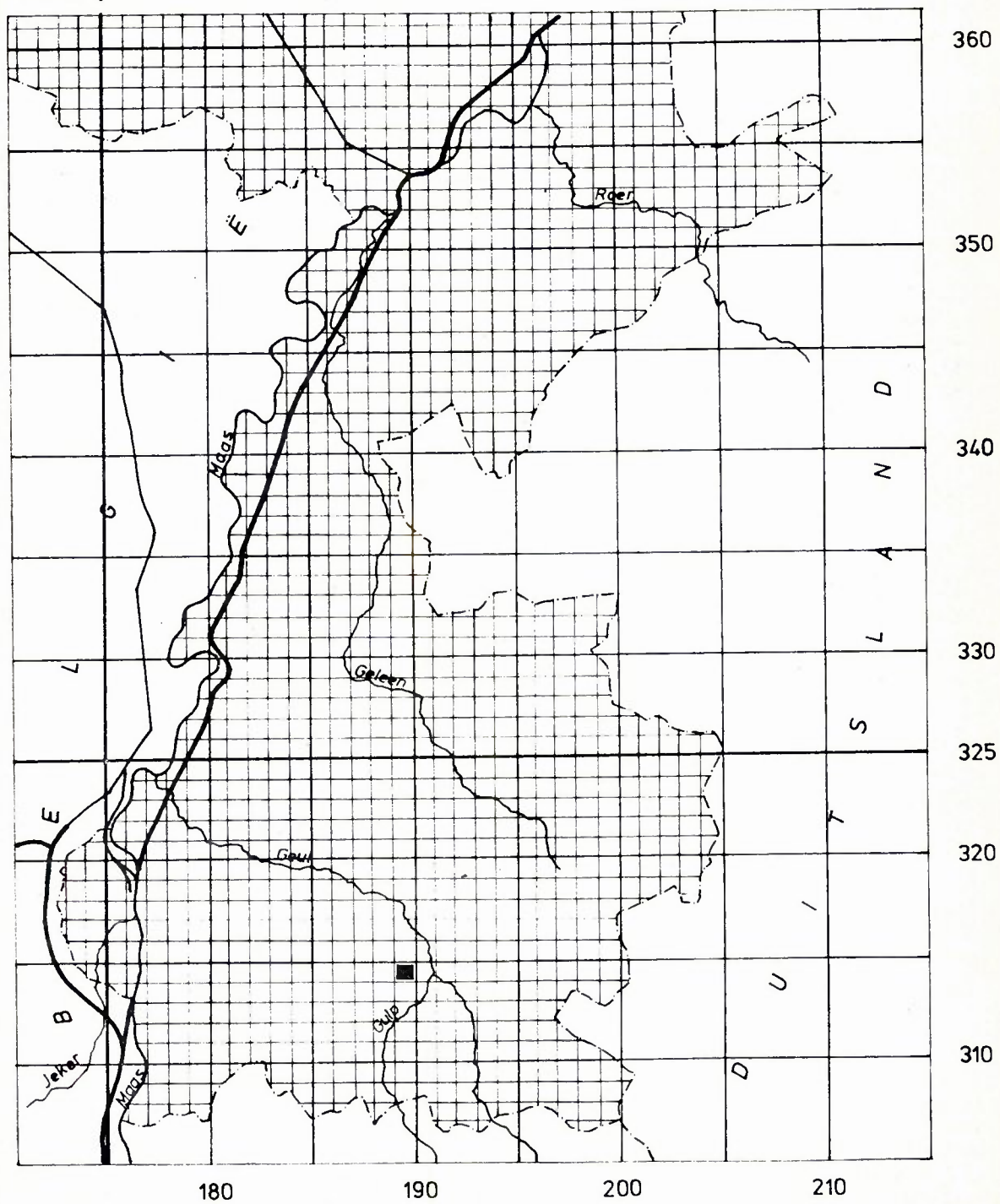
Slot

Rhodobryum roseum komt in Nederland voornamelijk voor op lichte, zandige bodems. Te Wijlre is deze soort aangetroffen op veel zwaardere löss- en renzinabodem. In een aantal andere milieufactoren stemt de groeiplaats te Wijlre wél overeen met die elders in Nederland, zoals de beschaduwing of de aanwezigheid van kalk in de bodem.

In tegenstelling tot hetgeen Margadant (1959) met betrekking tot *Rhodobryum roseum* in Zuid-Limburg stelt, moet dit mos er mijns inziens als zeer zeldzaam worden beschouwd. De hier beschreven vondst is de eerste die met zekerheid binnen de grenzen van het huidige Nederlands Zuid-Limburg is gedaan. Voor de kwalificatie „zeer zeldzaam” pleit ook het feit, dat ofschoon in Zuid-Limburg herhaaldelijk door bryologen uitvoerige inventarisaties in uiteenlopende milieutypen zijn verricht (o.a. Agsterippe, 1947; Barkman, 1948; Nannenga-Bremekamp, 1952), dit enkele centimeters grote, onmiskenbare bladmos er niet eerder is gevonden.

Rhodobryum roseum (Hedw.) Limpr.

Literatuur

- Agsteribbe, E. 1947 - Mossen van Zuid-Limburg. *Buxbaumia* 1 (2): 29-31.
- Barkman, J. J. 1948 - Bryologische zwerftochten door Nederland II. Zuid-Limburg. *Publicaties Nat. Hist. Gen. I.* p. 5-25.
- Barkman, J. J. 1961 - Over de fructificatie bij enige onzer bladmossen. *Buxbaumia* 15 (1/2): 21-30.
- Barkman, J. J., H. Doing & S. Segal 1964 - Kritische Bemerkungen und Vorschläge zur quantitativen Vegetationsanalyse. *Acta Bot. Neerl.* 13 (3): 394-419.
- Barkman, J. J. 1966 - Systematiek en gegevens van de kenmerken en de standplaats; in: J. Landwehr - Atlas van de nederlandse bladmossen. Amsterdam.
- Braun-Blanquet, J. 1964 - Pflanzensociologie. Wien-New York.
- Dozy, F. & J. H. Molkenboer 1851 - *Prodromus Florae Batavae*. Vol. II. Pars I. Leiden.
- Margadant, W. D. 1959 - Mossentabel. 3e druk. Lekkerkerk.
- Nannenga-Bremekamp, N. E. 1952 - Bryologische voorjaars-excursie Zuid-Limburg 1951. *Buxbaumia* 6 (1/2): 1-14.
- Stoutjesdijk, P. H. 1974 - The open shade, an interesting microclimate. *Acta Bot. Neerl.* 23 (2): 125-130.
- Suringar, W. F. R., J. G. Boerlage & Th. H. J. Abeleven 1893 - *Prodromus Florae Batavae*. Vol. II. Pars. I. Editio altera. Nijmegen.
- Wachter, W. H. 1932 - De mossen van Jean Lambert Franquet. *N.H.M.* 21 (10): 131-136; (11): 138-141.

Summary

(*Rhodobryum roseum* (Hedw.) Limpr. in the south of the Dutch province of Limburg; some ecological notes).

The author reports the discovery of the moss *Rhodobryum roseum* (Hedw.) Limpr. in the municipality of Wijlre in the extreme south of the Dutch province of Limburg. This is the first certain find from this area. See distribution map - fig. 2.

Rhodobryum occurs on a steep part with a grade of about 30° of a north-facing hillside which borders the valley of the rivulet Geul. This steep part originated by specific land use for several centuries and it forms a part of a pasture which lies below it and is incidentally grazed by cattle. Above the locality a forest stretches towards the hill top.

The habitat of *Rhodobryum roseum* receives no direct sunshine and the microclimatological situation can be defined as open shade. The air humidity is constantly rather high. The subsoil consists of calcareous deposits of Upper-Senone age. The pH measured at a depth of ca. 5 cm. in the soil is about 7-8. The altitude of the locality is about 125 m. above sea level.

BOEKBESPREKING

„DE CHLOROCOCCALES, EEN BELANGRIJKE ORDE VAN DE GROENWIJEREN”, door A. van Essen.
Uitg.: Wetenschappelijke mededelingen van de K.N.N.V., (nr. 100, febr. 1974). Prijs leden f 6,25, niet-leden f 7,—.

Chlorococcales zijn in het water levende, solitair of in kleine kolonies voorkomende soorten algen. Ze zijn microscopisch klein. Sinds kort staan zoetwater-Chlorococcales in de belangstelling omdat de presentie van sommige soorten, indicatoren zijn voor luchtkwaliteiten - met name SO₂-verontreiniging. Zo zijn sommige Chlorococcales-soorten indicatoren voor zoetwater.

Gebruikers van dit boekje hoeven beslist geen systematici te zijn: determinatiesleutels ontbreken zelfs! Men kan de 111 getekende en beschreven soorten gemakkelijk herkennen op grond van uiterlijk waarneembare details.

Zulke boekjes vormen een uitdaging voor iedereen die iets over de kwaliteit van oppervlaktewater uit zijn omgeving wil weten. Met dit boekje, een microscoop en een Melitafilter (!) komt hij een heel eind.

H. H.

As, van W. c.s. „*Binnenklimaat en Energieverbruik*”.

Uitgave N.V. Nederlandse Gasunie, Groningen 1974.
Op aanvraag gratis verkrijgbaar.

Deze degelijke brochure (160 pagina's tekst met talrijke grafieken, tabellen en andere grafische voorstellingen) kwam tot stand door samenwerking van het Instituut voor Milieuhygiëne en Gezondheidstechniek T.N.O. Delft, Instituut T.N.O. voor Bouwmaterialen en Bouwconstructies te Rijswijk, de Nationale Woningraad te Amsterdam en de N.V. Nederlandse Gasunie te Groningen.

Naast enkele inleidende hoofdstukken over binnenklimaat en bouwconstructies (ramen, vloeren enz.) wordt uitvoerig ingegaan op warmteverliezen uit de woning, aanvoer van warmte naar de woning (water-, lucht c.v.) en de energie balans van woningen waarvan de rentabiliteit besproken wordt.

Tenslotte worden enkele algemene en praktische wenken gegeven die hun huis zo efficiënt mogelijk proberen te isoleren om warmteverlies te voorkomen. In deze tijd van energiecrisis, prijs- en milieu-bewust zijn kan deze brochure „warm” aanbevolen worden voor aspirant-bouwers of bouwverbeteraars die technisch voldoende onderlegd zijn.

Bestelling kan geschieden bij de afdeling voorlichting van de N.V. Nederlandse Gasunie, Laan Corpus den Hoorn 102, Groningen.

H. H.

EXCURSIES EN AKTIVITEITEN

Geologische dagexcursie in het Nationaal Landschapspark Mergelland

Op zondag 19 oktober 1975, door het Natuurhistorisch Genootschap o.l.v. Ing. P. J. Felder.

Vertrek per touringcar om 8.45 van het Station te Maastricht, om 9.00 uur van het Natuurhistorisch Museum Bosquetplein 7 te Maastricht. Tijdstip van terugkomst ca. 17.30 uur.

Het Nationaal Landschapspark Mergelland is bekend door zijn vele geologische bezienswaardigheden. Tijdens de excursie zullen de belangrijkste daarvan bezocht worden. Hierbij zal vooral aandacht geschonken worden aan het ontstaan van het landschap en de geologische ontsluitingen.

Tijdens de vergadering van het Natuurhistorisch Genootschap op 2 oktober te Maastricht zal dhr Felder een inleiding houden over deze excursie.

Opgave voor deelname uiterlijk vrijdag 10 oktober met vermelding van de plaats van opstappen (Station of Museum) bij de administratie van het Natuurhist. Museum, tel. 043-13671. Kosten f 5,— p.p. in de bus te voldoen. Lunchpakket meenemen s.v.p.

Kring Venlo

Vanaf 12 oktober t/m 30 november 1975 staat de rondreistentoonstelling van het Natuurhistorisch Museum te Maastricht „Wie niet sterk is moet slim zijn” Veiligheid en garanties in de Natuur opgesteld in het Goltzius Museum te Venlo.

Kring Heerlen

Zondag 12 oktober: Paddestoelen, mossen enz. Vertrek kerk Schinveld om 8.30 uur. Deze bijeenkomsten zijn bestemd voor serieuze on-

derzoekers en zij, die zich willen specialiseren en hiervoor op de grote excursies geen gelegenheid vinden. Het accent ligt onvermijdelijk op „werken”. Het zijn dus geen wandelingen. Voor nadere inlichtingen telefoon 045-715850.

AANKONDIGING VAN DE MAANDVERGADERINGEN

HEERLEN: Dinsdag 7 oktober in het Grotius college om 19.30 uur, waar de heer Bult paddestoelen zal behandelen.

Dinsdag 4 november. De heer Bronneberg vertoont kleurendia's van alpenbloemen. Zelfde plaats en tijd.

MAASTRICHT: Donderdag 2 oktober om 20.00 uur in de tijdelijke vestiging van het N.H. Museum, Stokstraat 46.

Dhr. P. J. Felder zal een voorbespreking houden met betrekking tot de geologisch excursie van 19 okt. a.s.

VENLO: Donderdag 16 oktober 1975 om 20.00 uur wordt in het Goltzius Museum het winter-programma geopend met een „Wereldnatuurfonds-avond”. De heer Rodriques Lopez zal de door hem opgenomen film over de Galapagos eilanden vertonen.

DE NATUUR IN

Natuurwandelingen I.V.N.-Limburg

- Zondag 5 okt. *Wandeling door 't Grasbroek en het Limbrichterbos, o.l.v. IVN-Munstergeleen. Vertrek vanaf Beukeboom aan de weg Limbricht-Born om 14.30 uur. *Dagwandeling langs de Maas via Caestert, Poppelmondedal naar Cannerbos, o.l.v. IVN-Maastricht. Vertrek Maaspaviljoen om 11.00 uur. *Geuldal en Meerssenbos, o.l.v. IVN-Meerssen. Vertrek VVV-kantoor Meerssen om 14.30 uur. *Eifelwandeling langs de Rur naar Nideggen, o.l.v. IVN-Heerlen. Opgave door storting deelnemersgeld f 8,50, niet-leden f 9,50 op girono. 1975799 t.n.v. De Natuurgids te Heerlen. De bus vertrekt o.a. uit Geleen, Heerlen, Kerkrade. Deelnemers ontvangen nader bericht. Telefoon 045-719355.
- Zondag 12 okt. *Herfstexcursie door de Linnerbossen, o.l.v. IVN-Roermond. Vertrek kerk St. Odiliënberg om 14.00 u. *Bos- en veldwandeling door de Kollen en Limbrichterbos, o.l.v. IVN-Swentibold. Vertrek van Esso motel Born om 14.30 uur. *Bustocht Rurberg naar Hergarten (Dld.), o.l.v. IVN-Vijlen/Vaals. Vertrek Maastricht 8.15; Gulpen 8.30; Vijlen 8.45 en Vaals 9.00 uur. Inlichtingen en opgave telefoon 04454-1492 of door storting buskosten leden f 8,—, niet-leden f 9,50 op girono. 1055020 t.n.v. D. v. d. Werf - Vaals. *Busexcursie door de Hoge Venen en langs de Helle, o.l.v. IVN-Kerkrade. Opgave door storting buskosten f 8,50; kind f 4,50 op gironummer 2526537 t.n.v. IVN-Kerkrade, telefoon 04445-5403. Vertrek M. Goretti 8.00; Jachthuis 8.05; Onderspekholz om 8.25 uur. *Ardennenexcursie, o.l.v. IVN-Geleen. Opgave en inlichtingen telefoon 04494-45986. *Natuurreservaat Savelsbos, o.l.v. IVN-Spaubeek. Vertrek bezoekerscentrum Moerslag-St. Geertruid. Vertrek kerk Spaubeek om 14.00 uur. *Paddestoelen, mossen enz., o.l.v. Natuurhistorisch Genootschap. Vertrek kerk Schinveld om 8.30 uur. Deze bijeenkomsten zijn bestemd voor serieuze onderzoekers en zij, die zich willen specialiseren en hiervoor op de grote excursies geen gelegenheid vinden. Het accent ligt onvermijdelijk op „werken”.

Het zijn dus geen wandelingen. Voor nadere inlichtingen telefoon 045-715850.

- Zondag 19 okt. *Bustocht naar België, o.l.v. IVN-Meerssen. Vertrek Stationsplein Meerssen om 8.00 uur. Opgave telefoon 04403-3254. *Heimansgroeve te Epen, o.l.v. IVN-Elsloo. Vertrek Dor Verschureplein Elsloo om 13.00 uur. Eigen vervoer. *Eifeltocht naar Zweifall, o.l.v. IVN-Schaesberg/Nieuwenhagen. Opgave en inlichtingen Lambertmontstraat 9, Schaesberg, telefoon 045-311837.
- Zondag 26 okt. *Busexcursie van Robertville naar Malmedy, o.l.v. Maastricht. Opgave door storting buskosten leden f 8,50, niet-leden f 10,— op girono. 2405239 t.n.v. penningmeester IVN-Maastricht, Tel. 043-32760. Vertrek bus: Emmaplein 8.30; Kazerne 8.35; Station 8.45; Kruispunt Heer om 8.50 uur. *Dagtocht omgeving Venwegen (B.), o.l.v. IVN-Bocholtz/Simpelveld. Vertrek van Wilhelminaplein Bocholtz om 9.30 uur. Inlichtingen en opgave tel. 04442-2420. *Busexcursie van Botrange (B.) door Hoge Venen naar Boberville, o.l.v. IVN-Eys. Vertrek kerk Eys om 9.00 uur. Lunch en paspoort. Opgave en inlichtingen telefoon 04451-265, Wittemerweg 9 te Eys. *Schinveldse bossen, o.l.v. IVN-Brunssum. Vertrek plasticfabriek Curver om 14.00 uur (LTM lijn 4a).